

DE ROMANOV

Van dezelfde auteur:

Stalin. Het hof van de Rode Tsaar
Stalins jeugdjaren. Van rebel naar rode tsaar
Jeruzalem. De biografie

Simon Sebag Montefiore

DE ROMANOVS
1613-1918

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Vertaling

Toon Dohmen, Chiel van Soelen, Pieter van der Veen en Gerard van der Wardt

Oorspronkelijke titel *The Romanovs. 1613-1918*. Weidenfeld & Nicolson, een imprint van The Orion Publishing Group Ltd, Londen

© Simon Sebag Montefiore 2016

© Nederlandse vertaling Toon Dohmen (pp. 5, 16-29, 33-37, 563-750, 775, 824-844), Chiel van Soelen & Pieter van der Veen (pp. 9-15, 31-32, 251-562, 751-774, 787-824) en Gerard van der Wardt (pp. 39-250, 776-787; illustratiebijschriften) / Nieuw Amsterdam *Uitgevers* 2016
Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Marianne Tieleman

Redactionele ondersteuning Nienke van der Meulen

Register Ansfried Scheifes

Omslagontwerp Bureau Beck

Typografie binnenwerk Yulia Knol

De foto op het omslag toont tsaar Nicolaas II en zijn gezin, gefotografeerd ca. 1913/1914 (v.l.n.r. Olga, Maria, Nicolaas, tsarina Alexandra, Anastasia, tsarevitsj Aleksej en Tatjana).

NUR 680

ISBN 978 90 468 2042 1

www.nieuwamsterdam.nl/deromanovs

Voor mijn allerliefste dochter
Lily Bathsheba

* * *

IN MEMORIAM
Stephen Sebag-Montefiore
1926-2014

*

Isabel de Madariaga
1919-2014

INHOUDSOPGAVE

* * *

<i>Dankwoord en bronnen</i>	9
<i>Kaart</i>	14
<i>Stamboom: Het huis Romanov</i>	16
<i>Inleiding</i>	19
<i>Verantwoording</i>	31
 Proloog: Twee jongens in zware tijden	 33
 EERSTE BEDRIJF: OPKOMST	 39
<i>Stamboom: Rurikovitsjen en Romanovs ca. 1500-1700</i>	
Scène 1: De bruidsschouwen	43
Scène 2: De Jonge Monnik	77
Scène 3: De musketiers	99
Scène 4: De stomdronken synode	117
 TWEEDE BEDRIJF: ZENIT	 143
<i>Stamboom: Romanovs ca. 1700-1800</i>	
Scène 1: De imperator	147
Scène 2: De imperatrices	179
Scène 3: Russische Venus	215
Scène 4: De gouden eeuw	251
Scène 5: De samenzwering	301
Scène 6: Het duel	335
 DERDE BEDRIJF: NEERGANG	 397
<i>Stamboom: Romanovs ca. 1800-1918</i>	
Scène 1: Jupiter	401
Scène 2: Bevrijder	451

Scène 3: De Kolos	529
Scène 4: Landsheer	563
Scène 5: Rampspoed	647
Scène 6: Tsaar Michaël II	689
Scène 7: Leven na de dood	715
 Epiloog: Rode tsaren/Witte tsaren	 747
 <i>Verantwoording illustraties</i>	 751
<i>Bibliografie</i>	755
<i>Noten</i>	775
<i>Register</i>	845

DANKWOORD EN BRONNEN

* * *

Dit boek is niet bedoeld als een volledige geschiedenis van Rusland en ook niet als een economisch, diplomatiek of militair overzicht. Het wil evenmin een volledige levensbeschrijving van Peter de Grote of Nicolaas II geven of de Revolutie uitgebreid analyseren. Ook is het geen genealogische studie. Deze onderwerpen zijn reeds door andere historici veel beter behandeld. Slechts twee grote historici, een Amerikaan en een Brit, hebben over de hele dynastie geschreven en beiden hebben dat voortreffelijk gedaan. Professor Bruce Lincoln, een expert op het gebied van de Grote Hervormingen en nog veel meer, schreef het magistrale *The Romanovs: Autocrats of All the Russias*, waarin de hoofdstukken afwisselend gaan over de binnenlandse en buitenlandse politiek. Wijlen professor Lindsey Hughes schreef *The Romanovs: Ruling Russia 1613-1917*, een meesterlijke wetenschappelijke analyse. Ik kan beide boeken aanbevelen, maar dit is de eerste Romanov-geschiedenis die het persoonlijke en het politieke in één verhaal verenigt, met behulp van archieven en gepubliceerde werken.

Een aantal van de grootste wetenschappers in de wereld hebben dit boek in zijn geheel of voor zover het hun eigen specialiteit betreft gelezen en becommentarieerd: de in de monarchie van de zestiende en zeventiende eeuw gespecialiseerde dr. Sergej Bogatyrov, auteur van *The Sovereign and his Counselors* over Ivan de Verschrikkelijke, die momenteel werkt aan een geschiedenis van de Ruriken, las en corrigeerde het zeventiende-eeuwse gedeelte, van Michaël tot Peter de Grote. Simon Dixon, hoogleraar Russische geschiedenis aan University College in Londen en auteur van *Catherine the Great* [in het Nederlands verschenen als *Catharina de Grote*], controleerde het achttiende-eeuwse gedeelte, van Peter de Grote tot Paul. Professor Dominic Lieven, auteur van *Russia against Napoleon* [in het Nederlands: *Rusland tegen Napoleon*] en, meer recentelijk *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia* [in het Nederlands: *Oorlog & revolutie; de ondergang van tsaristisch Rusland*], becommentarieerde het negentiende- en twintigste-eeuwse gedeelte, van Alexander I tot Nicolaas II. Professor Geoffrey

Hosking, auteur van *Russia and the Russians* en *Russia: People and Empire*, las en corrigeerde het gehele boek, evenals professor Robert Service, auteur van *A History of Modern Russia*. Dr. John Casey van mijn oude college Gonville & Caius, Cambridge, heeft mijn manuscript nauwgezet onderworpen aan zijn stilistische en redactionele inzicht. Ik hoop dat het advies van dit uitgelezen gezelschap wetenschappers me heeft geholpen fouten te voorkomen en mochten er nog enkele achtergebleven zijn, dan ben ik daar zelf verantwoordelijk voor.

Ik heb me gebaseerd op veel veronachtzaamd materiaal over de regeerperiodes van alle tsaren, voornamelijk primaire documenten waarvan enkele nog niet gepubliceerd waren maar de meeste in de negentiende eeuw gepubliceerd zijn in historische tijdschriften. Ik heb ook steeds veel secundaire werken gebruikt, waardoor het boek over het geheel genomen een synthese is geworden. De officiële documentatie is enorm uitgebreid, om nog maar niet te spreken van het privé-materiaal. Iedere tsaar schreef aan ministers, geliefden en familieleden en voerde tegelijk een buitenlands, binnenlands en cultureel beleid. Dit boek is een studie over de dynastie en gaat over de verwevenheid tussen monarchie, familie, hof en de staat zoals die zich ontwikkelde: een overzicht van de Russische politieke macht van de zeventiende tot de twintigste eeuw. Naast de enorme hoeveelheid officiële correspondentie van elke tsaar hielden tegen het eind van de negentiende eeuw de meeste Romanovs en ook de meeste ministers een dagboek bij, en schreven ze memoires en natuurlijk tal van brieven, en dat terwijl de familie heel groot was.

Memoires moeten met de nodige scepsis worden gelezen, maar brieven en dagboeken zijn van onschatbare waarde. Vooral vijf briefwisselingen zijn van groot belang: die tussen Peter de Grote en zijn maîtresse-tsarina Catharina I, tussen Catharina de Grote en haar partner Potjomkin, tussen Alexander I en zijn zuster Catiche, tussen Alexander II en zijn maîtresse-echtgenote Katja Dolgoroekaja en tussen Nicolaas II en Alexandra. Sommige van deze brieven zijn al beroemd, zoals een aantal van Catharina en Potjomkin en van Nicolaas en Alexandra, maar beide koppels schreven enkele duizenden brieven, variërend van met parfum doordrenkte liefdesbriefjes tot lange politieke discussies. Uiteraard zijn de meeste weinig bekend. De correspondentie tussen Alexander II en Katja Dolgoroekaja omvat rond de drieduizend brieven, waarvan het overgrote deel niet is gepubliceerd. Weinig historici hebben met deze uitzonderlijk rijke bron gewerkt en niemand heeft alle brieven gelezen, deels omdat ze lange tijd in particulier bezit waren en betrekkelijk recent in de Russische archieven terecht zijn gekomen.

Ik volg twintig monarchen en een aantal regenten gedurende meer dan drie eeuwen. Van de twintig tsaren zijn van drie, Peter I, Catharina II en Nicolaas II, de namen welbekend, terwijl Raspoetin geleidelijk van een historische tot een mythische figuur is uitgegroeid. Maar de minder bekende monarchen zijn even goed fascinerend. Mijn streven is alle tsaren gelijk te behandelen, al is met het

uitdijen van de familie ook de documentatie sterk toegenomen, zodat er over de laatste decennia veel meer beschikbaar is.

Vooralsom Nicolaas en Alexandra hangt een dichte sluier van bevooroordeeldheid, mythe, martelaarschap en romantiek. Er zijn duizenden boeken geschreven waarin alle aspecten van dit laatste tsarenpaar aan bod komen en ze zijn tot een ware uitgevers- en internetindustrie geworden. De gruwelijke moord op de familie overschaduwde hun leven en overbelicht het tegelijkertijd. Nicolaas en zijn familie zijn nu immers heiligen. Hele generaties biografen en bloggers schilderen Nicolaas af als een liefdevolle huisvader en hem en zijn vrouw als hét voorbeeld van een romantisch paar, maar in deze studie wordt er naar hen en Raspoetin als privépersonen en politieke figuren gekeken, op een frisse, open manier, zonder dat het beeld wordt verstoord door een overdaad aan romantiek, afkeer van de sovjets of liberale minachting.

Bij deze immense onderneming ben ik geholpen door tal van grootmoedige wetenschappers en deskundigen, met kennis en inzicht die de mijne ver te boven gaan. In de loop van mijn ruim vijftien jaar durende research, eerst in verband met Catharina de Grote en Potjomkin en nu met de hele Romanovdynastie, heb ik de meeste Romanovpaleizen en veel van de belangrijkste plekken en rijksarchieven bezocht, van Moskou, Sint-Petersburg, Peterhof en Tsarskoje Selo tot Odessa, Tbilisi, Bordsjomi, Bakoe, Sebastopol, Bachtjsisara, Jalta, Livadia, Dnjeprpetrovsk, Nikolajev en Cherson. Ook heb ik archieven geraadpleegd in steden buiten Rusland, zoals Londen, Warschau en Parijs, te veel om alle curatoren, directeuren en gidsen op te noemen. Maar bovendien moet ik bedanken de directeur van het Staatsmuseum de Hermitage, dr. Michail Pjotrovski, de directeur van de Kremlin-Staatsmusea, dr. Jelena Gagarina, en de directeur van het Rijksarchief van de Russische Federatie (GARF), dr. Sergej Mironenko.

Ik wil ook graag bedanken ZKH de Prins van Wales, die mijn werk in Rusland zo enthousiast en genereus heeft gesteund en aangemoedigd en documentatie met mij deelde over de restauratie van Romanovpaleizen, ZKH de hertog van Edinburgh, die zo vriendelijk was zijn familiebetrekkingen met mij te bespreken, ZKH prins Michael van Kent, die zijn ervaringen met de begrafenis van Nicolaas II en familie deelde, prinses Olga Romanoff, kleindochter van grootvorst Aleksandr Michajlovitsj (Sandro) en Ksenia Aleksandrovna, die bereid was mijn vragen over de familie te beantwoorden, prinses Elisabeth van Joegoslavië en haar zoon Nick Balfour, die foto's en brieven van hun familie deelden, prinses Katja Galitzine, gravin Stefania Calice voor haar onderzoek naar haar familiecollectie brieven en het delen van ongepubliceerde Romanovbrieven, waaronder het relaas van grootvorstin Aleksandra Josifovna over de dood van Nicolaas I, professor Catherine Merridale voor haar advies en aanmoediging, Lars Tharp voor Raspoetins zoekomkommer, Adam Zamojski voor het delen van juweeltjes uit het onderzoek naar Nicolaas I, dr. Mark Donen voor zijn onderzoek in het archief

van de Sorbonne naar het verhaal van de graaf van Langeron over de moord op Paul, Ben Judah voor het delen van zijn onderzoek naar Vladimir Poetins bespiegelingen over Nicolaas II, Helen Rappaport, auteur van *Four Sisters*, die me waarschuwde voor de valkuilen bij onderzoek naar de Romanovs, mijn lieve vriendin Musa Klebnikov, die me het ongepubliceerde manuscript van haar overleden, zeer gemiste man Paul over Stolypin liet lezen, Galina Oleksjoek, die me Russisch leerde toen ik aan *Catherine the Great and Potemkin* begon, en haar dochter Olesja Nova, die me hielp bij mijn research, evenals de uitstekende jonge historica Lucy Morgan, die onderzoek voor me deed in Engeland. Bovenal ben ik dr. Galina Babkova enorm dankbaar, die hielp bij de research voor al mijn eerdere boeken en die me introduceerde bij de onmisbare Daulet Zjandarjev, een zeer getalenteerde jonge historicus, die mij eveneens heeft geholpen bij mijn enorm uitgebreide research. Dank ook aan de voortreffelijke Peter James voor zijn smetteloze wijze van persklaarmaken. Ook was ik zo fortuinlijk dat ik de steun had van een superagent, Georgina Capel, en haar geweldige collega's Rachel Conway, Romily Withington en Valeria Huerta, en dat ik in mijn redacteurs Bea Hemming en Holly Harley bij Weidenfeld en Sonny Mehta bij Knopf zulke goede uitgevers had.

Verder wil ik de fantastische Isabel de Madariaga bedanken, die, hoewel ze voordat ze dit boek kon lezen overleed, mij met de charme maar ook de gestrengheid van Catharina de Grote, op wie zij leek, leerde hoe geschiedenis te schrijven en Rusland te analyseren.

Mijn vader, dr. Stephen Sebag-Montefiore, stierf toen ik aan dit boek werkte. Ik mis zijn wijsheid en warmte op elk gebied enorm, en ook zijn vaardigheden als redacteur. Dank ook aan mijn moeder April Sebag-Montefiore voor haar zo waardevolle adviezen, literaire hulp en fantastische gezelschap. Mijn schoonouders Charles en Patty Palmer Tomkinson waren als altijd een ruimhartige steun. Ik ben mijn vrouw Santa zeer dankbaar voor haar sereniteit, vriendelijkheid, schoonheid, liefde en geduld, die na Stalin en Jeruzalem overleefd te hebben nu ook de Romanovs heeft doorstaan. Aan haar heb ik alles te danken: zij is echt mijn tsarina. Mijn inspiratiebronnen zijn natuurlijk mijn lieve kinderen. Dankjewel, Lily en Sasha, voor jullie verrukkelijke charme, ondeugendheid, oneerbiedigheid en genegenheid die mij op de been hebben gehouden. Mijn boeken zijn afwisselend opgedragen aan Santa en de kinderen. Dit boek is voor Lily.

Dit boek bracht me onverwacht in aanraking met mijn familiegeschiedenis: mijn voorvader sir Moses Montefiore heeft de tsaren Nicolaas I en Alexander II nog ontmoet. Ik heb mijn bestaan te danken, als ik het zo mag zeggen, aan twee tragedies uit de Russisch-Joodse geschiedenis. De familie van mijn grootmoeder van moederskant, de Wolfs, vocht in 1863 voor Polen tegen de Romanovs en vluchtte vervolgens naar Engeland. De familie van mijn grootvader van moederskant, de Jaffes, vluchtte uit Rusland weg na de Kisjijnovpogrom van 1904. Ze

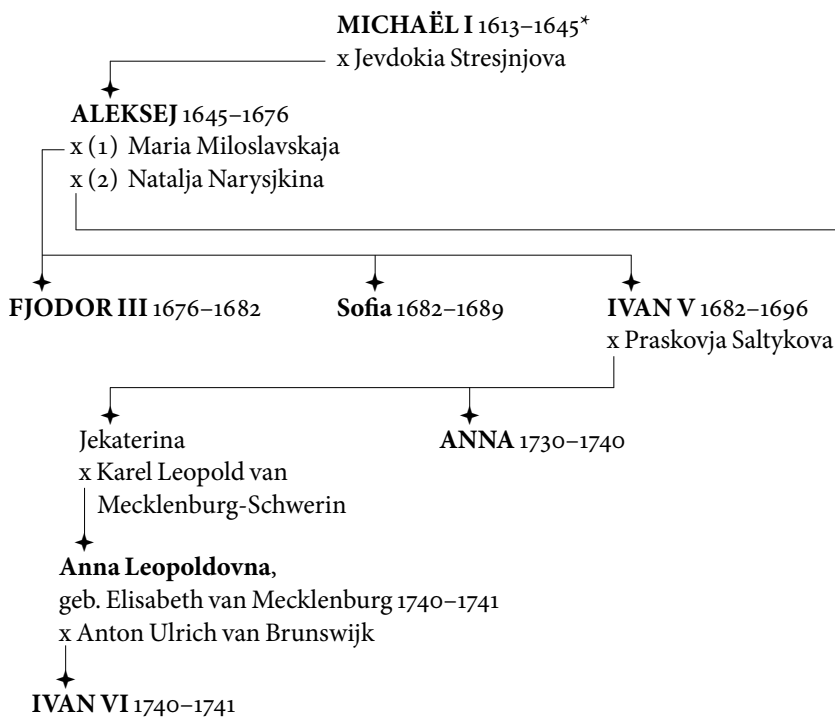
kochten tickets van Litouwen naar New York, maar werden tot hun verrassing in Ierland van boord gezet. Ze waren bedrogen! Toen ze protesteerden, antwoordden de mensensmokkelaars dat ze beloofd hadden hen in 'New Cork', niet New York, af te leveren. Ze vestigden zich in Limerick, waar ze vervolgens uit hun huizen werden verdreven tijdens een pogrom die in 1904 plaatsvond op de Britse eilanden. Toen ik het gedeelte over de Dardanellenveldtocht schreef, moest ik er steeds aan denken dat mijn overgrootvader, majoor Cecil Sebag-Montefiore, daar voor dood werd achtergelaten te midden van een hoop lichamen en nooit echt herstelde van zijn hoofdwond. Zoals ik ook toen ik over de westerse interventie tegen de bolsjewieken in 1918 schreef, er steeds aan moest denken dat zijn zoon, mijn grootvader kolonel Eric Sebag-Montefiore, lid was van de Britse expeditie die Batoemi bezette. Dergelijke familieverbanden komen natuurlijk veelvuldig voor, maar vormen niettemin een verrijking.

Simon Sebag Montefiore

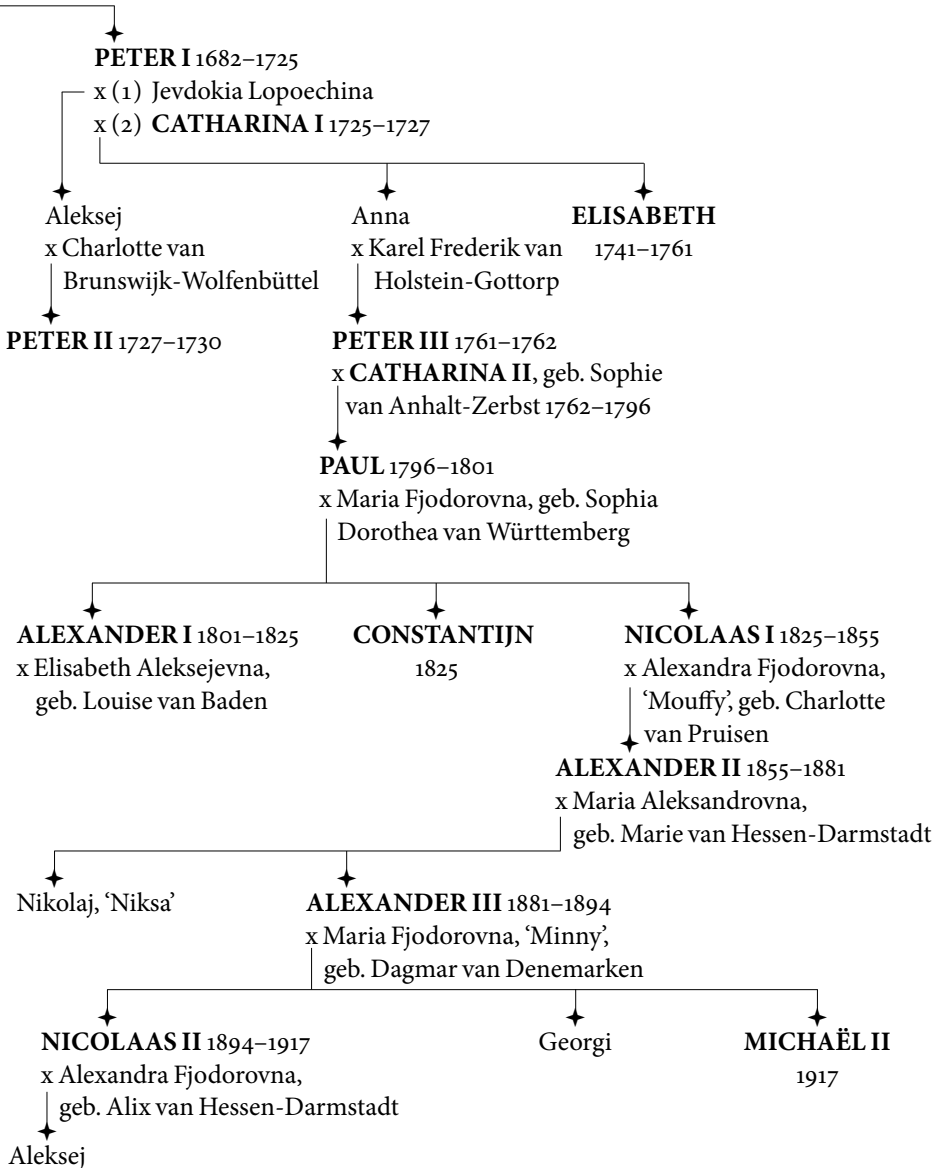
DE UITBREIDING VAN RUSLAND, 1613-1917

* De jaartallen achter de namen in de stambomen hebben betrekking op de regeringsperiode.

HET HUIS ROMANOV

INLEIDING

* * *

Zwaar drukt de Kroon van Monomach.
Aleksandr Poesjkin, Boris Godoenov

Macht hebben over zichzelf is de hoogste macht.
Seneca, Brieven aan Lucilius

Het was moeilijk om tsaar te zijn. Rusland is geen eenvoudig land om te besturen. Twintig vorsten uit de Romanovdynastie heersten 304 jaar lang, van 1613 tot het tsarenrijk in 1917 ten onder ging als gevolg van de Russische Revolutie. De heerschappij van de Romanovs begon met de troonsbestijging van Ivan de Verschrikkelijke en eindigde ten tijde van Raspoetin. Hoewel de tragische ondergang van de laatste tsaar en zijn gezin voor romantische kroniekschrijvers aanleiding was te denken dat er een vloek op de familie rustte, waren de Romanovs in feite de meest spectaculair succesvolle machthebbers sinds de Mongolen. Na het aantreden van de Romanovs in 1613 groeide het Russische Rijk naar schatting met 142 vierkante kilometer per dag, oftewel 52.000 vierkante kilometer per jaar. Aan het einde van de negentiende eeuw heersten ze over een zesde van het totale aardoppervlak – en nog altijd breidde hun rijk zich uit. Het opbouwen van een rijk zat de Romanovs in het bloed.

In sommige opzichten is dit boek een onderzoek naar persoonlijkheden en het deformerende effect dat de absolute macht op mensen kan hebben. Het is deels het verhaal van een familie, van liefdes, huwelijken, overspel en kinderen, maar het wijkt tegelijk nadrukkelijk van dit soort verhalen af – koninklijke families zijn altijd bijzonder, omdat macht de traditionele familiebanden zowel verrijkt als vergiftigt: de verlokkingen en corrumperende uitwerking van de macht zijn maar al te vaak sterker dan de hechtheid en genegenheid van de bloedband. Dit is een geschiedenis van de monarchen, hun gezinnen en hofhoudingen, maar het is ook een portret van het absolutisme in Rusland – en wat mensen verder ook van

Rusland mogen denken, van de Russische cultuur en de Russische ziel, het land is in wezen altijd uitzonderlijk geweest en er is één familie geweest die dat heeft geprobeerd te belichamen. De Romanovs zijn niet alleen de verpersoonlijking geworden van de grootsheid van een vorstelijke dynastie, maar ook van het despotisme; hun geschiedenis is een parabel van de waanzin en arrogantie van de absolute macht. Afgezien van de Romeinse keizers is er geen dynastie die in het collectief bewustzijn zo'n prominente plaats inneemt. Uit beide gevallen zijn universele lessen te trekken over hoe persoonlijke macht werkt, toen en nu. Het is geen toeval dat het woord 'tsaar' is afgeleid van Caesar en dat het Russische woord voor 'keizer' kortweg het Latijnse 'imperator' is.

De Romanovs leefden in een wereld van familiale rivaliteit, imperiale ambitie, verbijsterende glamour, seksuele uitpattingen en regelrecht sadisme; een wereld waarin schimmige vreemdelingen zich plotseling kunnen opwerpen als dood gewaande monarchen, bruiden worden vergiftigd, vaders hun zoons doodmartelen, zonen hun vaders ombrengen, echtgenotes hun echtgenoten vermoorden, een heilige man kan worden vergiftigd en neergeschoten en schijnbaar weer uit de dood opstaan, barbiers en boeren aanspraak maken op de troon; waarin reuzen en freaks worden verzameld, er met dwergen wordt geworpen, afgehakte hoofden worden gekust, tongen worden uitgerukt, ledematen worden afgezet, rectums met staken worden doorboord, kinderen worden afgeslacht; hier lopen door modegrillen bezeten, nymfomane tsarina's rond, evenals lesbiennes die er ménages à trois op na houden en een tsaar die de meest erotisch getinte correspondentie voerde die ooit van een staatshoofd bewaard is gebleven. Maar dit is ook het rijk dat werd opgebouwd door spijkerharde veroveraars en briljante staatsmannen, die Siberië en de Oekraïne veroverden, Berlijn en Parijs innamen, en dat mensen als Poesjkin, Tolstoj, Tsjajkovski en Dostojevski voortbracht; een beschaving die qua cultuur en schoonheid haar weerga niet kent.

Buiten hun context lijken deze excessen zo overdreven en onwaarschijnlijk dat veel nuchtere historische onderzoekers de waarheid bedeesd afzwakken. Per slot van rekening zijn de legendes waarmee de Romanovs zijn omgeven – die in Hollywoodfilms en televisieseries altijd zo sappig worden opgevoerd – net zo krachtig en hardnekkig als de feiten. Om deze reden moet de verteller van dit verhaal voorzichtig omspringen met melodrama, mythologie en teleologie – het gevaar retrospectief geschiedenis te schrijven – en zelfbewust omgaan met de methodologie. Sceptis is noodzakelijk; een scherp beeld vraagt om voortdurende analyse en bekrachtiging. Maar een van de voordelen van verhalende geschiedenis is dat elk bewind in een context kan worden geplaatst en op die manier een portret schetst van de ontwikkeling van Rusland, de Russische autocratie en de Russische ziel. Deze enorm uitvergrote persoonlijkheden, getekend door de autocratie, reflecteren een verwrongen beeld waarin echter alle elementaire karaktertrekken van de mens te herkennen zijn.